

LACAN OM MYSTIK KUNSKAP

Ervik Cejvan, doktorand i religionsfilosofi

62

VAD NJUTER HON AV?

Ta en titt på ett stycke mästerlig stenhuggarkonst från renässansen: *Den heliga Teresas extas* av Giovanni Lorenzo Bernini (1598-1680). Den finns i kyrkan Santa Maria della Vittoria i Rom. Det går lika bra att söka efter den på Internet. Teresa av Avila (1515-1582) var karmelitnunna, helgonförklarad och känd för sina visioner och påtagligt fysiska upplevelser av det hon tolkade som Guds kärlek. Bernini förevigar en upplevelse som Teresa av Avila beskriver i *Boken om mitt liv*: en ängel uppenbarar sig för henne och sticker ett spjut i hennes hjärta. Hon känner först en outhärdlig smärta som snart övergår i en överväldigande ström av Guds kärlek.

Den franske psykoanalytikern Jacques Lacan (1901-1981) kanske kan förleda oss att tro att det är någonting annat än Guds kärlek Teresa av Avila upplever: "Du behöver bara åka till Rom och se Berninis skulptur för att förstå att hon njuter – utan tvekan." (Lacan, *Encore*, s. 97) Som nunna har Teresa av Avila säkert hållit sitt kyskhetslöfte. Skulle det hindra henne från att njuta av Guds kärlek? Det vore alltför enkelt att avfärda Lacan om han inte problematiserade sin egen ståndpunkt. Strax efter frågar han: "Vad njuter hon av?" (*Et det quoi jouit-elle?*).

Lacans fråga kan någorlunda direkt översättas som "Vad får henne att komma?" då det franska ordet *jouit* är slang för orgasm, "att komma". Njutning är ett centralt begrepp hos Lacan. Det franska ordet *jouissance* betyder vanligtvis sexuell njutning. Emellertid ger Lacan detta tvetydiga ord en utvidgad betydelse: njutning är en form av kunskap. Vi ska dröja kvar här och se hur njutning och mystik kunskap hänger samman enligt Lacan.

NJUT!

Filosofen Michel Foucault visar i *Sexualitetens historia* att sexuell njutning regleras i syfte att kontrollera individen. Enligt Foucault stöds den kontrollerande maktstrukturen av individen själv. Makten är alltså

Som nunna har Teresa av Avila säkert hållit sitt kyskhetslöfte. Skulle det hindra henne från att njuta av Guds kärlek?

inte påtvingad uppifrån. Eller som det också kan sägas: en kung är en kung för att vi erkänner honom som kung. Lacan menar för den delen att kollektivet inte är något som individen inte redan är. Den idag aktuella filosofen Judith Butler visar att politiska värderingar grundas i individuella värderingar. Men vad är det som får oss att acceptera visa värderingar och motsätta oss andra, förutsatt att vi inte föds med en naturlig känsla av rätt och fel?

Människan är enligt Lacan underordnad befallningen *Njut!* Denna utfärdas av den enskildes samvete, av det så kallade superegot. Superegot står för kollektiva värderingar och moral. Individens intresse säkras på så vis av kollektivet så länge individen identifierar sitt själviska projekt med det gemensamma goda. Även *ideologi* i ordets generella betydelse belönar oss med njutning enligt den lacanske filosofen Slavoj Žižek (se

bland annat hans banbrytande *Ideologins sublimes objekt*). Ideologi utlovar lycka och välstånd som ett resultat av subjektens hängivna genomförande av ideologiska mål.

Njutning tycks vara möjlig enbart om man är underordnad en struktur som utfärdar befallningen *Njut!*, att njuta alltid och ovillkorligt, även av smärta och lidande. Men vad händer om denna befallning betyder att man ska njuta enbart på ett visst sätt, till exempel så som författaren och filosofen Donatien Alphonse François de Sade (1740-1814) beskriver i sina verk? Lacan menar i *Kant avec Sade* att de Sades libertiner i princip följer Kants kategoriska imperativ. Filosofen Immanuel Kants kategoriska imperativ från *Grundläggning av sedernas metafysik* (1785) kan sammanfattas så här: handla av plikt för att plikten är en allmän lag som styr vår vilja. Libertinen följer detta imperativ även om följderna blir milt sagt obscena (se till exempel *De 120 dagarna i Sodom*).

Kant visar att moralen är en lag som gör handlandet möjligt oavsett vilka principer vi följer. En handling är inte nödvändigtvis god bara för att den är moralisk. Vidare är det enligt Kant nödvändigt att det finns en garant för själva moralen som gör handlandet möjligt, det vill säga Gud. Men eftersom Kant tar avstånd från metafysik, läran om det övernaturliga eller osynliga, låter han oss inte veta om denna Gud är god eller ond, allsmäktig och evig. I detta sammanhang kan vi kanske mer precist tala om att Kant tar avstånd från vad filosofen Martin Heidegger kallar onto-teologi, den filosofiska läran om Gud influerad av kristna gudsbilder.

Tillbaka till Lacans *Kant avec Sade*. Det är libertinens plikt att njuta, till vilket pris som helst. I regel sker detta genom sexuellt utnyttjande, tortyr och misshandel av libertinens offer. Men libertinens njutning har ett ändamål: att genom sina obscena njutningsritualer forma den i regel unga och dygdiga kvinnan till en libertin eller, som vi skulle säga idag, en sadist (se *Juliette* och *Justine*). Sadisten njuter av att tillfoga smärta. Psykiatern Richard von Krafft-Ebing var den som myntade begreppet, genom att namnge sadismen efter de Sade i sin *Psychopathia sexualis* (1886). I denna katalogisering av diverse sexuella perversioner finner vi också masochismen, njutning av smärta, som Krafft-Ebing namnger efter författaren Leopold von Sacher-Masoch, känd för sin roman *Venus i päls* (1870) (se även filosofen Gilles Deleuzes klassiska filosofiska studie av masochism och sadism, *Le froid et le cruel* (1967), i engelsk översättning *Coldness and Cruelty*).

Sadistens krav, att offret *bör* njuta, är enligt Lacan kännetecknande för människans hjälplösa lydnad inför drifternas krav. Drifterna, den sexuella driften eller överlevnadsdriften, blir tillfredsställd vare sig vi vill eller inte. Med andra ord är vi alla slavar under sadistiska drifter. Plikten är således att vara tvungen att följa drifternas krav. Följer man plikten följer man inte sin egen vilja. Detta är klart problematiskt i fråga om människans frihet. Mot denna bakgrund kan vi förstå Sigmund Freuds tanke om dödsdriften, en i människan inneboende självdestruktivitet, ett "obehag i kulturen". Eller som poeten och filosofen George Bataille menar i *Théorie de la religion* (engelsk titel *Theory of Religion*): bara det som är dött kan bli heligt. Hit hör också religionsfilosofen Grace Jantzens insikt i *Becoming Divine: Towards a Feminist Philosophy of religion* att den moderna västerländska filosofins fixering vid döden får längtan efter odödligheten som effekt. Denna *nekrofil* påverkar våra liv och våra relationer, existentiellt och känslomässigt.

Dödsdriften är en paradox i det mänskliga beteendet, som till exempel viljan att dö för friheten. Vilken kick får vi inte av grekiska och wagnerianska tragedier och mytiska uppoffringar i filmer som *Braveheart* och *300* – en paradoxal livskraft sjuder i tanken på hjältedöden! Kanske är det därför kriget lockar, för att det bryter mot den trygga vardagen. I början på filmen *Apocalypse Now* vaknar kapten Willard bakfull på ett sjabbigt hotell i Saigon och längtar till kriget i den vietnamesiska djungeln. Han bryter samman fullständigt och blir återställd först när han får ett krigsuppdrag. Självförnekelsen och plikten framstår paradoxalt nog som subjektivitetens enda möjlighet i dödsdriftens tjänst: "You understand Captain ... that this operation does not exist, nor will it ever exist."

Våra moraliska och kulturella rötter tycks hämta sin näring från en kompost av döda ting. Det nästan olösliga problemet är att denna kompost är själva jorden, av vilken vi är komna och återvänder till.

Våra moraliska och kulturella rötter tycks hämta sin näring från en kompost av döda ting. Det nästan olösliga problemet är att denna kompost är själva jorden, av vilken vi är komna och återvänder till. Men om dödsdriften är en psykosocial konsekvens av vår jordbundenhet är lösningen kanske att bygga ett rymdskepp? Skulle en ny kosmisk människa vidga sina vyer, ständigt på väg bortom universums slutgräns?

Men bortom plikten att njuta finns enligt Lacan en annan njutning. En njutning av kärlek och kunskap, ganska lik uppenbarelsen inom kristendomen eller *gnosis* under senantiken. Vad kännetecknar egentligen en sådan njutning?

ATT INTE VETA OCH INTE SÄGA

Mystiker, som den heliga Teresa, Hadewijch och Johannes av Korset ”... vet att de upplever det men vet ingenting om det”, menar Lacan i *Encore* (s. 96). Vad är det för kunskap mystikerna har tillgång till? Att ingenting veta är också en kunskap. Men betyder detta ingenting mer än bara ingenting? Lacan ägnar sitt tjugonde seminarium *Encore*, som betyder ”mer”, åt denna fråga. Inom teologi är den så kallade apofatiska traditionen som beskriver Gud i termer av negation kanske ett exempel på en sådan kunskap, att ord inte kan uttrycka det gudomliga. Också inom den indiska *advaita*-filosofin följer man en så kallad *neti neti*-princip (”inte det, inte det”) som en metod att nå tingens sanna natur bortom ord.

Sokrates kunskapsposition hos Platon är också grundad i negationen av befintlig kunskap, i negationen av det vi redan tycks veta. Trots att Sokrates initialt säger att han inte alls vet så mycket vinner han alla diskussioner. Han manar till eftertanke, väcker begär och insikter hos sina samtalspartners. Sokrates förbryllar och framkallar tvivel. I *Theaitetos* ser Sokrates sig själv som en ”barnmorska” som ”förlöser” kunskapen. Det gör han med hjälp av den så kallade *aporia*, en insikt om *att veta att man inte vet*. Detta är också Sokrates slutgiltiga insikt inför döden i *Sokrates försvarstal*.

Den kristna medeltida mystiken är inte alls en ordnad tradition av så att säga professionella mystiker. Sådant var fallet i antikens så kallade mysteriereligioner, till exempel i Eleusis i Grekland. Enligt traditionen grundades templet i Eleusis av gudinnan Demeter. En annan mysteriereligion som var spridd kring östra medelhavsregionen var tillägnad den egyptiska gudinnan Isis.

Medan antikens mysterietraditioner bär på en hemlig kunskap (det grekiska ordet *mysterion* betyder ”hemlighet”) tycks den kristna mystikern få tillgång till en kunskap vid sidan av den kristna uppenbarelsen, som ett tillägg. Mystikern *vet* men tycks enligt Lacan *veta mer* än vad han eller hon förmår säga. Den heliga Theresa betonar flera gånger i *Boken om mitt liv* att hon ”inte vet” hur allt hon upplever går till. Men hon vet vad hon upplever och hon talar om det. Att hon njuter, så som Lacan menar, betyder inte nödvändigtvis att hennes *religiösa* upplevelse kan reduceras till en sexuell upplevelse. Även om Bataille ser ett exempel på *erotism* i Berninis mästerverk förklarar det inte den heliga Teresas ”extas” och besvarar inte Lacans fråga om vad hon ”njuter” av. Erotism är en idé om det sexuella begärets potential för andlig utveckling och omvandling, ganska likt den populära idén om ”tantriskt sex”. Men, vad njuter då den heliga Theresa av?

DEN TALANDE KROPPEN

En annan njutning bortom befallningen *Njut!* är en kunskap man inte förmår tala om. Vad som inte kan fångas i ord kallar Lacan det *reala*: ”Det reala, säger jag, är den talande kroppens mysterium, det omedvetnas mysterium.” Den talande kroppen talar inte det talade språket. Kroppen talar ett språk vi inte förstår. Men vi vet vad den säger när den talar till oss i njutningen.

Att inte kunna säga mer än vad man vet låter kanske trivialt. Men om man vet mer än man kan säga? Vad är det en mystiker vet? Är hans eller hennes mystiska kunskap en kunskap om Gud eller just en *mystik* kunskap? Vad är i så fall det mystiska för något? Den mystiska kunskapen är möjligtvis en *kunskap* men kanske inte nödvändigtvis en *religiös* kunskap. Låt oss bara kalla det mystik kunskap. Vad skiljer då mystik från religion? Är Gud och Mysterium ett och samma? Kan vi tala om teologins Gud, trons Gud, filosofins Gud och Mysteriet?

Någonting nära en ansats till eventuella svar på ovanstående frågor kan ställas upp: kanske är den så kallade mystiska kunskapen främst en kunskap om vad Lacan kallar *den talande kroppens mysterium*. En central fråga är således: kan kristen mystik betraktas som ett vittnesmål om detta, förutsatt att Gud och Mysteriet inte är ett och samma? Eller förklarar ingetdera vad den heliga Teresa njuter av när hon skriver: *en kärlekens smekning så söt som nu sker mellan själen och Gud?*

ATT LÄSA OM LACAN OCH NJUTNING:

Lacan, Jacques. Le séminaire XX: Encore (1972-1973). Seuil, 1975.

"Kant med Sade" i Psykoanalysens etik: sjunde seminariet (1959-1960). Natur och kultur, 2000.

Theresa av Avila, Boken om mitt liv. Karmeliterna, 1980.

Illustration: Foto av Gianlorenzo Bernini, *Den heliga Teresas extas*